

Emancipace shora

Ženské organizace v českých zemích v druhé polovině 20. století

KVĚTA JECHOVÁ

Ženy v Československu dosáhly v letech 1948–1989 řady úspěchů v procesu zrovnoprávnění, ačkoliv právě v té době byla přerušena tradice feminismu a aktivity ženského hnutí byly omezeny. Následující stať si všímá toho, jak byly likvidovány ženské spolky a svévolně měněna podoba organizace žen, která je nyní měla vychovávat a vést podle pokynů mocenského centra. Připomene také pokus o obnovení nezávislé organizace žen, který byl součástí obrodného hnutí šedesátých let a skončil v pasti normalizace.

V 19. století nacházely české ženy porozumění pro své emancipační snahy u vůdců svého národa (mezi vlivnými muži se vyskytli feministé jako Vojtěch Náprstek a T. G. Masaryk). V národě, který zápasil o totéž, byly vzdělané ženy oceňovány jako záruka vlastenecké výchovy budoucích generací. Nešlo pouze o hlasovací právo žen, ale o mnohem více.¹ Uvědomělé vlastenky se aktivně podílely na národním úsilí o samosprávu i na snahách sociálně reformních. Česká společnost se lišila „slabým patriarchátem“ od společnosti německé. Ženské hnutí české bylo méně „agresivní“ v poměru k mužům, než jak tomu bylo jinde. V boji za volební právo dosáhly české ženy vítězství dříve než ženy v řadě vyspělých evropských zemí, už po patnácti letech od jeho zahájení.²

EMANCIPAČNÍ SNAHY ZA PRVNÍ A DRUHÉ REPUBLIKY

Ústava Československé republiky (1920) zajistila rovná práva všem občanům bez rozdílu pohlaví, rasy či náboženství. Ženy získaly již v prvních volbách významné zastoupení v parlamentu.³ Ženy-poslankyně však nedokázaly při výkonu poslanecké funkce účinně spolupracovat. Za celou dobu existence demokratického státu se jen jednou odpoutaly od závislosti na politických stranách a vystoupily solidárně, když se v souvislosti s novelizací trestního zákoníku jednalo o trestnosti interrupcí. Hlavní témata ženské politiky, zejména diskriminace žen v trestním a občanském zákoníku, zůstala nedořešena.

K obhajobě společných zájmů žen byla v roce 1923 založena nezávislá Ženská národní rada (ŽNR),⁴ nepolitický svaz odborových a zájmových organizací, jejímž účelem bylo dosáhnout toho, *aby rovnoprávnost ženy, zaručená ústavou, byla uvedena do životní praxe, aby všechny veřejné orgány braly spravedlivý zřetel na zvláštnosti ženina života, na mateřský úkol ženin.*⁵ Koordinovala činnost desítek spolků a sdružovala stovky aktivistek,⁶ většinou příslušnic městských středních vrstev. V ŽNR pracovaly tyto zájmové skupiny: učitelská, dělnická, úřednická a volných povolání, později vznikaly další, např. rolnická. Její odbory připravovaly podklady pro práci parlamentu, pro jednání se státní správou, pro spolupráci s mezinárodními organizacemi.⁷ Od roku 1932 byl

1 FEINBERG, Melissa: *Elusive Equality. Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2006.

2 Výbor na získání volebního práva žen založila v roce 1905 česká politička a novinářka Františka Plamínková (5. února 1875, Praha – 30. června 1942, Praha, kobyliská střelnice).

3 MUSILOVÁ, Dana: *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. Pro Univerzitu Hradec Králové vydal Bohumír Němec – Veduta, Hradec Králové – České Budějovice, 2007.

4 V souvislosti se snižováním počtu veřejných zaměstnanců byly tehdy přednostně propouštěny právě ženy.

5 Při psaní tohoto článku vycházela autorka také z archivních fondů (částečně nezpracovaných či přeinventarizovaných) uložených v Národním archivu, konkrétně z fondů ÚV KSČ 1945–1989 – Ústřední komise žen 1945–1954 (1956) a ÚV KSČ 1945–1989 – Organizační oddělení Marie Švermové 1945–1951, dále Ženská národní rada 1923–1942 a Československý svaz žen.

6 V roce 1937 sdružovala 50 spolků a 27 tisíc aktivistek, v roce 1940 se uvádí již 40 tisíc aktivistek.

7 Šlo o postavení nemanželských dětí, vyplácení příspěvků na děti, předškolní výchovu, rovnocenné vzdělávání hochů a dívek,

Pracovní komise delegace ŽNR pro jubilejní kongres Mezinárodní ženské rady v Anglii, 8. 7. 1938. Druhá zleva M. Horáková, uprostřed předsedkyně ŽNR senátorka F. Plamínková. Foto: ČTK

základnou aktivit ŽNR nový dům – Ženský klub v ulici Ve Smečkách v Praze.⁸

ŽNR se aktivně podílela na činnosti Mezinárodní ženské rady (ICW), výboru žen Společnosti národů, Mezinárodní ligy výdělečně činných žen a dalších organizací.⁹ Předsedkyně ŽNR senátorka Františka Plamínková obhájila na přednáškových turné ve Španělsku, Švýcarsku, Francii a Skandinávii nároky žen na volební právo, na výdělečnou činnost a varovala před ohrožením demokracie a míru, před nacismem.

Po Mnichovu se postavení žen v české společnosti radikálně změnilo. Vdané ženy byly propuštěny¹⁰ ze státních služeb, aby uvolnily místa pro běžence z pohraničí.¹¹ V projektu konzervativních politiků bylo ve jménu zachrany rodiny a národa prosazováno heslo „Návrat ženy k domácímu krbu!“¹² Možnosti veřejného působení žen byly omezeny. Totalitní režim zrušil všechny politické strany a nezávislé organizace a jediná okupanty povolená politická organizace – Národní

soulučenství – byla otevřena výlučně mužům. Nic nezmohly ani protesty představitelky bývalých pravicových stran (agrární strana, Národní sjednocení) a Spolku vysokoškolsky vzdělaných žen u prezidenta Emila Háchy.¹³ Výsledkem jejich aktivit bylo zjištění: *Byly jsme hozeny přes palubu, vzala se nám možnost ovlivňovat dějiny národa v historických chvílích.*

Stoupenci nacistického pořádku si v *Českém slově* z 29. 8. 1941 pochvalovali, že účast žen v politice skončila, protože z *politicky zrovnoprávněných žen se stávaly mužatky se všemi ošklivými průvodními zjevy [...]* V novém řádu zaujmou jistě důstojnější funkce [...] *mateřství a vedení domácnosti, ponechávající vedení věcí veřejných osobní zodpovědnosti mužů.*

Činnost ŽNR byla zastavena v roce 1942. Její předsedkyni senátorku Františku Plamínkovou nacisté popravili za heydrichiádu v červnu 1942. Stovky ženských aktivistek odvěkli do věznic a koncentračních táborů. V letech okupace byla decimována elita českého ženského hnutí.¹⁴

Ženy se aktivně zúčastnily odboje proti německé okupaci doma i v zahraničí. Málo je známa činnost ilegálního pracovního výboru ŽNR, který existoval po celou dobu války a připravoval novou etapu ženského hnutí, jež by vycházela ze základny mnohem širší než dříve. Dokumentace o činnosti ženských buněk, které byly koncem

uplatnění vysokoškolsky vzdělaných žen aj. Projednávaly se alternativy bydlení a urbanismu, veřejné stravování, omezení prostituce, obchod se ženami aj.

- 8 Ideu klubu pojaly pokrokové ženy už na počátku století. V r. 1928 začaly sbírky na realizaci stavby. Projekt připravila první žena mezi českými architektky, Milada Petříková-Pavlíková. Klub byl slavnostně otevřen v květnu 1932.
- 9 Podrobněji JECHOVÁ, Květa: Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš: *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. ÚSD AV ČR, Praha 2008.
- 10 Vládní nařízení č. 379/1938 ze dne 21. prosince 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě znamenalo propuštění všech provdaných žen ze státních služeb, následovalo další propouštění žen ze služeb veřejných i ze soukromých firem.
- 11 Jejich počet se v zimě 1938 odhadoval na 150 tisíc.
- 12 O programu národní zachrany formulovaném v agrárním listu *Brázda* viz FEINBERG, Melissa: *Elusive Equality*, s. 159–173.
- 13 Prezidenta jako nejvyššího představitele Národního soulučenství navštívila deputace žen v čele s poslankyní agrární strany ing. dr. Marií Tumlířovou. V delegaci byly ženy, které dosáhly společenského uznání jako vysokoškolské učitelky, lékařky apod. Prezident Hácha odmítl nároky na zastoupení žen ve veřejném životě a oficiálně oznámil, že *politická činnost není pro ženy přiměřeným uplatněním*.
- 14 V koncentračních táborech nebo ve věznicích zahynuly Inka Bernášková, Věra Cibulková, Klára Červenková, Marie Fischerová, Rozálie Hájková, Olga Hejretová, Milena Illová, Jožka Jabůrková, Milena Jesenská, Betty Karpíšková, Milada Krausová, Anna Malá, Františka Plamínková, Anna Pollertová, Helena Ziegloserová a desítky dalších, méně známých žen.

Československá žena
CZECHOSLOVAK WOMEN'S REVUE

ČÍSLO 1 (8) LONDON, JANUARY 1944 CENA 6P

A. HODINOVÁ

DO VÍTĚZNÉHO ROKU

Zaslужná účast čs. žen na boji za osvobození rodné země byla již nejednou zdůrazněna. Naše ženy zafadly se po boku ostatních vrstev národa do národně-osvobozenického boje. A nepokládají to ani za nějakou zásluhu, nýbrž za prostou, samostatnou povinnost, o které se ani příliš nemluví. Sta našich žen v Čechách a na Moravě položily své životy v tomto boji. Slovenské mamičky a teňičky v duchu žehnají svým synům a mužům za to, že přešli i se zbraní a výstrojí k Rudé armádě. Naše děvčata jsou v čs. armádě na Rusi a také si tam dobyla uznání a vyznamenání. Jsou i ve vojenských útvarcích zde na půdě Velké Británie. A v továrnách, či nemocnicích a ve školách? I tady všude plní čs. ženy své úkoly jako uvědomělé bojovnice.

Ale doba, kterou prožíváme vyžaduje daleko více. Již brzy bude zahájen soustředěný nápor a rozhodující kolo zápasu proti nepříteli z východu, ze západu i z jihu. Přítel se zadar bítve a zajištění co nejrychlejší vítězství — to nebude úkolem pouze vojenských částí nýbrž i společným úkolem dělnictva v závodech, zemědělství a j. podniků. Právě toto poslední kolo zápasu za úplné roztržení nepřítelů a osvobození národa bude vyžadovat nejvyššího vypětí sil celých národů a každého jednotlivce. I čs. občané a občanky musí v této fázi boje svůj podíl vykonat. Proto Čs. vědecké ústředí svoja ke konci ledna 1944 poradě Českoslovanek ze zdravot., delegát, kteří mají zkušenosti z práce v Home Guard, ARP, dobrovolné pracovníky z nemocnic a kantin. Budou pozvány také ženy, které prošly kurzy Čs. červeného kříže. Chceme se společně poradit o metodách práce a vypracovat plán jak ještě účinněji

Čs. dívky z naší brigády v SSSR

VŠESLOVANSKÝ VÝBOR — RADĚ ČS. ŽEN
Zdravíme Vás srdečně v novém roce a doufáme, že Vaše práce pro jednotu a spolupráci všech československých žen pro naši společnou věc bude v tomto roce ještě úspěšnější. Za rychlé vítězství proti společnému nepříteli!

STÁTEČNÁ OŠETŘOVATELKA
Žena Vlněná, ošetrovatelka u první čs. brigády v SSSR byla vyslaná na státní ústav v Kyje ošetrovat řádem Rudého prapore a Čs. válečným křížem.
Žena studovala na pražské universitě a už v prvních dnech válečné okupace byla odvlečena na práci ve válečném průmyslu. Pracovala ve Škodových závodech a ve své nemoci k hltavému žasto plnila gádnat písem a vcházela do nich lůžky v nemocnici: „To je vše co můžeme pro vás učinit.“
Po lase se jí však podařilo utéci a po dlouhém zaskočení se dostala do Sovětského svazu a přihlásila se za ošetrovatelku k čs. brigádě. Po prvé se s ní účastnila boje o Charkov, kde zachránila životy 80 raněných Českoslovanek a rudovojenských. Zřejmě se však zranila v boji o Kijev. Byla nepřetržitě v bitvě i nyní. Pod hrotem nepřátelskou palbou (Pokračování na str. 2)

NAŠE ŽENY

V HISTORII
A VE VÝSTAVĚ
STÁTU

MINISTERSTVO INFORMACÍ

KSČ
Osnovy politického školení

24

Hnutí žen

Tiskárna jako nakladatel Tiskárna Českoslovan 1937

MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ

Žena a populace

RADA ČESKOSLOVENSÝCH ŽEN

**PRACUJÍCÍ ŽENY
BUDUJÍ ŠTÁTNÍ
SLOVENSKO**

aktuality

TATRA

Ženy bojující i budující

Foto: NA

války zapojeny do České národní rady, se pochopitelně nezachovala, je znám jen jejich výčet: Revoluční hnutí žen, ženy KSČ, Syndikát ženské pracující inteligence, Jednota žen a dívek, Ženský klub český a pracovní kolektiv kulturních pracovnic.

ŽENSKÉ ORGANIZACE V POVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Bezprostředně po skončení války byla obnovena spolupráce žen bez ohledu na stranickou příslušnost. Společným postupem si chtěly zajistit větší účast na správě státu. Mezi přední

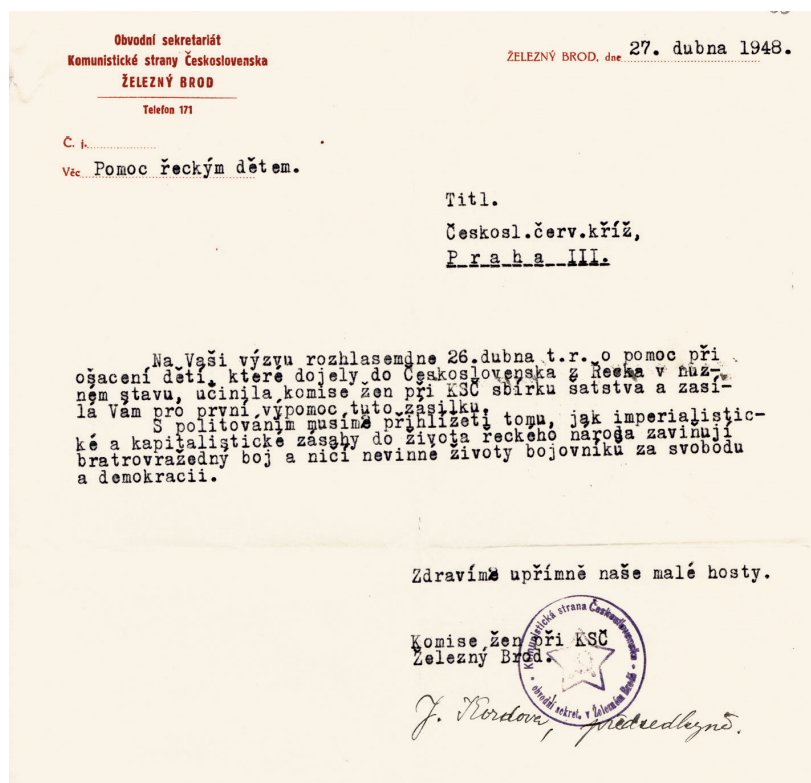
mi aktivistkami byly i ženy, které se vrátily z vězení¹⁵ a z exilu. Kontinuitu s předválečnou ŽNR představovala Rada československých žen (RČŽ). Její předsedkyní byla jednomyslně zvolena Milada Horáková. K této roli ji kvalifikovala činnost v předválečné ŽNR, osobní blízkost k F. Plamínkové, účast v domácím odboji i státné chování před nacistickým soudem.

RČŽ se profilovala jako jednotná celostátní nestranická organizace, sdružovala ženy z měst a venkova bez rozdílu povolání a politického a náboženského přesvědčení. Svou činnost pokládala za politicky vý-

znamnou, nikoli však ve smyslu stranickém. Kolektivním členstvím v ní byly zastoupeny ženy organizované v Revolučním odborovém hnutí (ROH), Jednotném svazu českých zemědělců (JSČZ) a Svazu české mládeže (SČM). V jejím předsednictvu působily vedle aktivistek předválečného ženského hnutí i funkcionářky politických stran vládní koalice. RČŽ se politicky opírala o Národní frontu žen (NFŽ).¹⁶ Ta sdružovala ženské sekce politických stran vládní koalice, podobně jako byla Národní fronta (NF) koalici stran, vyjadřující válečný konsenzus československé politiky. Obdobně

15 Např. Milada Horáková, Antonie Kleinerová, Gertruda Sekaninová-Čakrtová, Jarmila Taussigová. Z exilu se vrátily Anežka Hodinová-Spurná, Marie Švermová, Božena Macháčová-Dostálová.

16 Chápat Národní frontu žen (NFŽ) jako antagonistu Rady československých žen (RČŽ) je omyl. Toto hodnocení jako první uvedla E. Uhrová ve své studii Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus*

Na pomoci řeckým dětem se podílely pochopitelně i ženy a jejich organizace

Foto: NA

útvary působily i v jiných oblastech veřejného života.¹⁷ NFŽ fungovala bezvadně, dokud uvnitř stran vládní koalice převládá konstruktivní přístup k obnově země nad mocenským zápasem. Činnost ústředního výboru NFŽ v hlavním městě pozitivně ovlivňovala aktivity žen mimo Prahu, kde vznikaly výbory žen různé stranické příslušnosti i bezpartijních.

Záznamy z jednání ústředního výboru, který se scházel pravidelně každý týden až do listopadu 1947, dokládají, že tam nikdy nedocházelo k bojovnému hlasování, princip konsensu byl dodržován důsledně.

Komunistická strana Československa v té době nechtěla organizovat

zvláštní ženské hnutí. Vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Marie Švermová prohlásila: *Dnes více než kdy jindy je třeba, abychom spolupracovaly s ženami, které jsou organizovány v jiných politických stranách [...]* Všechnu práci nemůžeme zdolat sami. Pokud šlo o RČŽ, zaznamenala s uspokojením: *K Radě československých žen máme kladný poměr jako ke spolku, který je budován na demokratickém základě. [...] Spolupráce s Radou československých žen je výhodná po stránce dobrého zpracování různých návrhů a zákonů.*

Od poloviny roku 1947 se ale změnil vztahy mezi spojenci protihitlerovské koalice – začala studená válka. Po poradě Informbyra v září 1947 KSČ

opustila specifickou cestu k socialismu a podřídila svou strategii dogmatu zostřování třídního boje. Společenskou atmosféru otrávil obavy z budoucnosti, strach z války, všeobecné podezírání. Milada Horáková v této situaci pokládala za svou povinnost věřit v úspěch mírového snažení [...] *Musíme v nových generacích [...] upevnit znovu přesvědčení, že člověk se na člověka může spolehnout, že není se třeba stále bát připraveného nože, který chce někdo vrazit zálučně do našich zad, že budování, tvořivá práce, potřebná pro blahobyt lidu a národů, může se zdárně rozvíjet jen v prostředí naděje a jistoty.*

Z listopadu 1947 se zachoval zajímavý dokument svědčící o rozdílném pojetí feminismu. V Ženském klubu v Praze se tehdy konalo shromáždění na oslavu skutečnosti, že poprvé za dobu trvání československého státu byla do funkce ministra jmenována žena. Ing. Ludmila Jankovcová, členka sociální demokracie, převzala resort ministerstva průmyslu. Shromáždění zahájila poslankyně za národně socialistickou stranu Fráňa Zemínová prohlášením, že jde o další úspěch emancipace žen. Ministryně Jankovcová takové hodnocení odmítla. Prohlásila, že se vůbec necítí být feministkou, jak je pochopitelné u socialistky, že předpokládá, že socialismus zahrnuje i feminismus. Je příznačné, že ostrou diskusi uzavřela Milada Horáková smírným konstatováním, že je třeba povýšit socialismus nad feminismus.¹⁸

ÚNOROVÝ PŘEVRA

Předsedkyně Rady československých žen chtěla zachovat klid v ženské organizaci i při zasedání ve dnech vládní krize, v únoru 1948. Přála si, aby rada zůstala stranou stranických sporů

a radikální socialismus v Československu, sv. IV. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2005. Od té doby je takový výklad nekriticky přejímán ve studentských pracích i na internetových feministických stránkách.

17 Např. Národní fronta živnostenská, zemědělská, národohospodářského plánování. Viz Kocián, Jiří: Národní fronta 1945–1948 jako možná nová státotvorná idea? In: *Na pozvání Masarykovy ústavy*, sv. 1. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004, s. 145–150.

18 *Vlasta*, 1947, roč. 1, č. 51.

a s odvoláním na pravidla ústavní demokracie odmítala ustavení Akčního výboru. *Sama nejsem pro vstup RČŽ v tomto okamžiku do akčního výboru [...] poněvadž stojím na stanovisku, [...] že se chceme řídit platnými ústavními předpisy [...] Ale je nutno prohlásit, že to nejde cestou ústavní a demokratickou, že je to řešení způsobem revolučním [...] Nikdo neví, co je Akční výbor. Revolučnímu způsobu řešení se musíme podrobiti, ale musíme si otevřeně říci, že krize není řešena normálními cestami parlamentní demokracie.*

Fráňa Zemínová, jedna z poúnorových obětí čistek Foto: NA

Pod nátlakem početné delegace odborářek, které přivedla na druhý den jednání RČŽ Milada Netušilová, byl ustaven Akční výbor v čele s Anežkou Hodinovou-Spurnou. Právě ona jako předsedkyně Poslanecké sněmovny navrhla o den později Akčnímu výboru PS, aby poslankyně národně socialistické strany, M. Horáková, F. Zemínová a další, které se staví za „rozvratnickou práci“, byly zbaveny mandátu.¹⁹

Ještě v dobách spolupráce. Zleva A. Hodinová-Spurná, předsedkyně MFDŽ E. Cottonová a M. Horáková. Zasedání MFDŽ, Praha 20. 2. 1947. Foto: ČTK

Akční výbor RČŽ nejenže změnil činnost RČŽ, ale zahájil také čistku ve všech spolcích, které sdružovala. Právě ve spolcích spočívala síla RČŽ.²⁰ Tato čistka se podobala poválečné prověrce zrádců a kolaborantů. Vyloučeny ze spolků nebo zbaveny funkcí byly osoby, které se údajně zpronevěřily zásadám socializující demokracie („zrazovaly“ Košický vládní program). Jména zrušených spolků převzal Ústřední akční výbor NF. V důsledku těchto čistek bylo likvidováno nezávislé ženské hnutí. Jeho „očistu“ prováděly aktivistky různé politické příslušnosti, nejen členky KSČ. Když výbory ženských spolků s odvoláním na své stanovy protestovaly proti zásahům, odpověděla jim právnička Zdenka Patschová: *Bylo by omylem svolávat mimořádné valné hromady. Nositelem spolkové*

činnosti jsou pro tuto dobu akční výbory, které musí vésti spolkový život v duchu směrnic Ústředního akčního výboru Národní fronty.

Akční výbor RČŽ ve zprávě o činnosti zaznamenal koncem roku 1948, že v únorových dnech zasáhl do různých spolků a provedl tam očistu. Jsou to zejména Sdružení vysokoškolských žen, Kruh výtvarných umělkyní, Pěvecké sdružení pražských učitelek, Ústředí československých hospodyň, Ústřední spolek českých žen, YWCA, Jednota slovanských žen a Český klub ženský.

RČŽ rozšiřovala síť svých poboček a zvyšovala počty členek, současně však svou činnost omezovala na mobilizaci žen k plnění národohospodářského plánu. Heslo „Buduj vlast, posílíš mír!“ přesně vystihovalo její funkci.²¹

Omezení aktivit žen a jejich zapojení do „pracovního procesu“ byly v soula-

19 Milada Horáková se na protest proti zneužití parlamentu sama vzdala dne 10. 3. 1948 poslaneckého mandátu.

20 V únoru 1948 měla RČŽ jen 1758 členek, ale zahrnovala 22 spolků.

21 NEČASOVÁ, Denisa: *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Matice moravská, Brno 2011.

SPOLEČNĚ ZA TRVALÝ MÍR VE SVĚTĚ
ZA ZDÁRNÉ SPLNĚNÍ PĚTILETKY
ZA OCHRANU PRÁV ŽEN
ZA ŠTÁSTNÝ ŽIVOT RODIN A DĚTÍ

Voláme všechny ženy do Rady žen!

Rada žen sdružuje ženy měst i venkova bez rozdílu povolání, politického i náboženského přesvědčení. Chrání jejich práva, daná jim ústavou a zákony. Stará se soustavně o zlepšení jejich pracovních podmínek, o usnadnění péče matek o děti a hospodyň o jejich domácnosti. Bdí nad tím, aby nebyly ženy pominuty na rozhodujících místech v politickém, hospodářském a kulturním životě.

Ženy!

Vy všechny, které jste se svým podpisem vyslovily v akci pro mír proti válkám, proti posledním zbytkům fašismu, spojte se trvale svým členstvím v Radě žen. Pamatujte, že mír nám nespadne do klína, že za mír nutno bojovat. Jednotlivě nezmůžete nic — spojeny jste ohromnou silou, kterou nelze přehlédnout!

Členstvím v Radě žen zapojíte se do jediné nejsilnější mezinárodní organizace žen, do Mezinárodní demokratické federace žen, která sdružuje ženy 56 států. Rada žen patří mezi zakládající členy. Federace již od jejího prvního sjezdu v r. 1945 v Paříži. II. sjezd, konaný v prosinci 1948 v Budapešti ukázal, že společné úsilí pokrokových žen světa v boji za mír má již nyní dobré výsledky. Mezi členkami Mezinárodní demokratické federace žen nalézá vřelou odezvu a posilu úsilí Sovětského svazu za upevnění míru, za snížení zbrojení. Nechceme, aby byli opět vyráběni mrzáci na válečných frontách — chceme, aby národní duchod všech národů byl věnován na věci sociální, zdravotní, kulturní a na znovuvýstavbu zemí.

Pojďte s námi pracovat za tento světlý cíl, za štěstí našich rodin a našich dětí!

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR RADY ŽEN
PRAHA II, WASHINGTONOVA 23
Telefon 221-93

Rubová strana členské přihlášky do Rady československých žen, 1949

Foto: NA

du s marxistickým pojetím emancipace žen, v němž je právě ekonomická nezávislost ženy její podstatou. Tradiční role ženy, práce v domácnosti, se chápala jako přežitek, moderní uvědomělá žena měla být zapojena do produktivní práce.

Uvnitř KSČ se střetávaly různé představy o budoucí organizaci žen. V květnu 1948 se začalo jednat o vy-

tvoreni jednotné celostátní organizace. Argumentem byla skutečnost, že ostatní slovanské a lidově demokratické státy, zastoupené v Mezinárodní federaci demokratických žen (MFDŽ), mají velké organizace žen. Marie Švermová při tomto jednání zdůraznila: S hlediska stranického považujeme vytvoření takové organizace za prospěšné [...] cílem je jednokolejnost v soustřeďování žen. Ne-

připustit tvoření Národní fronty žen [...] je velmi důležité, aby ženy – členky provinciálních se stran – které ještě nenašly cestu do KSČ, byly podchyceny a ovlivňovány a byla jim dána příležitost k aktivnímu začlenění do budování státu.

Na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 hodnotila práci RČŽ její předsedkyně Anežka Hodinová-Spurná: Radě žen jako celonárodní ženské organizaci připadá důležitá úloha. Jejím prostřednictvím máme možnost přitáhnout k budovatelské práci nejširší masy žen indiferentních i příslušnic ostatních politických stran, získat i katolické ženy a ve spolupráci s ženami ostatních celonárodních organizací [...] vytvořit opravdu milionovou frontu žen k plnění úkolů na naší cestě k socialismu. [...] Bude nutno, aby Rada žen dosáhla toho, že pro plnění úkolů, které dosud plnily jen komunistky, budou získány nejširší vrstvy žen z celé republiky [...] Je nutné, aby komunistky pracovaly v Radě žen a přes ni vychovávaly i ostatní ženy.²²

V hlavním projevu, který na sjezdu přednesl generální tajemník KSČ Rudolf Slánský, ale nepadlo o ženách a jejich organizaci ani slovo...

JEDNOTNÁ ORGANIZACE ŽEN

V listopadu 1949 rozhodl sekretariát ÚV KSČ o ustavení jednotné celostátní organizace žen, do níž se zapojí i organizace slovenských žen – Živena. Nová organizace československých žen měla pořádat akce, které nepříslušely odborovým a jiným masovým organizacím. Pro atmosféru doby je příznačný programový dokument vznikajícího svazu: Úkolem ČSZ je připravovat ženy k plné součinnosti při budování státu, pečovat o všestranný politický a kulturní rozvoj žen, starat se o jejich podíl na veřejném, hospodářském a politickém životě v duchu ústavy 9. května. Vštěpovat jim vědomí solidarity s pokrokovými ženami celého světa, získávat je k plnění budovatelských úkolů, učit je lásce a oddanosti k prvnímu dělníku republiky, prezidentu Gottwaldovi a našemu nejlepšímu spo-

²² Protokol IX. řádného sjezdu KSČ v Praze 25.–29. května 1949. ÚV KSČ, Praha 1949, s. 311.

jenci a přáteli Sovětskému svazu, jehož ženy jsou jim příkladem a vzorem v práci pro blaho vlasti.

Československý svaz žen (ČSŽ) byl oficiálně založen v dubnu 1950 na celostátním sjezdu československých žen. Sál pražské Lucerny zaplnilo 1500 delegátek a 800 hostů. Titulky na prvních stranách deníků informovaly o sjezdu jako o začátku boje za mír a štěstí našich dětí.²³ Účastnice sjezdu pozdravil dopisem prezident Klement Gottwald, promluvili k nim předseda vlády Antonín Zápotocký, generální tajemník KSČ Rudolf Slánský a představitelé dalších stran Národní fronty.²⁴ Předsedkyně RČŽ A. Hodinová-Spurná hovořila o ideových zásadách organizace, Marie Švermová, vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ, o boji žen za mír.²⁵ V pátek 31. března se konala na Staroměstském náměstí mohutná mírová manifestace žen. Do 16. hod. tam přicházely průvody žen ze všech částí Prahy i z jejího okolí. Účast byla odhadnuta na 80 tisíc osob. Navzdory nepřízní počasí trvala manifestace přes hodinu a půl. Domnívám se, že načasování této mimořádně velké manifestace bylo součástí příprav politického procesu „se záškodnickým centrem“ v čele s Miladou Horákovou, který začal za deset týdnů.²⁶

MASOVÉ REPRESE

Masivní agitace spojená se soudním procesem spustila lavinu petic za přísné potrestání obžalovaných. Působivým argumentem bylo tvrzení, že Milada Horáková a další obvinění připravovali válku. Pět let po Hirošimě a tři roky po „zahájení“ studené války bylo ohrožení míru účinným

signálem k vyvolání paniky, hněvu a hysterie. Strach z války a touha po míru měly být v příštích měsících a letech často využívány k mobilizaci žen a jejich účast na mírových manifestacích hodnocena jako vyjádření podpory režimu.

Soudní represe po únoru 1948 odstarovalo přijetí zákona na ochranu lidově demokratické republiky.²⁷ Nově zřízený Státní soud odsoudil během šesti let 2238 žen.²⁸ Proces s Miladou Horákovou vyniká mezi teroristickými akty komunistického režimu v několika směrech. Byl to největší politický proces. V řadě pětaticeti spolu souvisejících procesů bylo souzeno celkem 639 osob, z toho 10 odsouzeno k trestu smrti, 48 na doživotí. Mezi odsouzenými ženami byly tři poslankyně. Byl to první proces, který připravovali sovětští bezpečnostní poradci. Státní bezpečnost v něm poprvé užívala „režijní knihy“ pro přípravu soudního jednání. Byl to první proces, o kterém byla veřejnost denně informována v rozhlasových reportážích. Veřejný poslech přenosů ze soudní síně zajišťovali straničtí agitátoři. Soudu docházely stovky dopisů ze schůzí pracujících požadujících přísné potrestání obžalovaných.

Poprvé za dobu existence československé republiky byla žena odsouzena k trestu smrti a přes protesty světové veřejnosti popravena. Poprava JUDr. Milady Horákové násilně přerušila tradici demokratického feminismu. Na základě falešných obvinění byla popravena uznávaná aktivistka mezinárodního ženského hnutí a vedoucí osobnost ženského hnutí československého. Byla popravena právnička, která od studentských let až do své poslední funkce v ústavním výboru Ústavodárného Národního

Dne 31. 3. 1950 byl v Praze zahájen slučovací sjezd českých a slovenských žen, který pokračoval mírovou manifestací na Staroměstském náměstí. Tu zahájila místopředsedkyně Národního shromáždění Anežka Hodinová-Spurná.

Foto: NA

Členský průkaz Československého svazu žen

Foto: NA

23 Např. *Rudé právo*, 1. dubna 1950.

24 Ludmila Jankovcová, Václav Kopecký, Emanuel Šlechta, Alois Petr a další.

25 Pro tehdejší poměry v komunistické straně je příznačné, že M. Švermová, která jako vedoucí organizačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ patřila mezi vedoucí činitele strany, měla být už za deset měsíců zatčena a obviněna v dalším z politických procesů.

26 KOURA, Petr – FORMÁNKOVÁ, Pavlína (eds.): *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s M. Horákovou a spol. (historická studie a edice dokumentů)*. ÚSTR, Praha 2008.

27 Zákon č. 231/48 Sb. byl přijat dne 6. 10. 1948.

28 POUŠTA, Zdeněk: Ženy jako oběť poúnorových soudních represí. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav: *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993. Documenta Pragensia*, sv. XIII. Scriptorium, Praha 1996.

MDŽ, žena matka a žena údernice. Obraz první poloviny 50. let.
Foto: NA

shromáždění cílevědomě a úspěšně pracovala pro emancipaci žen. Její zásluhou bylo připraveno paragrafované znění moderního zákona o rodině, který odstranil nerovnoprávnost žen v základním životním prostoru. V listopadu 1949, kdy parlament tento zákon schvaloval, byla již ve vězení. O jejich zásluhách se pak nemluvalo.

Proti jejímu odsouzení protestovaly ženy v zahraničí, o protestech ženských aktivistek v Československu nejsou známy žádné zmínky. Domnívám se, že pocit spoluviny za odsouzení a popravu Milady Horákové stigmatizoval ženské hnutí po celou dobu reálného socialismu. Ženská organizace se často zasazovala za pronásledované ženy jinde ve světě, zasílala protesty vládám Řecka, Španělska, Latinské Ameriky, když věznily aktivistky demokratického hnutí. Ve vlastní zemi však ženská solidarita naprosto selhala. Můžeme

pátrat po tom, co ji ochromilo. Byla to ideologická slepota, anebo strach?²⁹

Československý svaz žen získal podle nového spolkového zákona³⁰ výlučné postavení jedné ze šesti masových společenských organizací. Tento zákon zjednodušil dozor centra nad spolkovou činností a vytvořil právní podklad pro likvidaci občanské společnosti. Došlo k rozpuštění většiny stávajících spolků: z původního počtu asi 49 tisíc v roce 1948 jich zbyla necelá tisícovka. Představitelé moci podřídili společenské organizace svým potřebám, učinili z nich nástroj prosazování své vůle. V totalitním režimu nemohla občanská společnost plnit žádnou ze svých funkcí: být nezávislým reprezentantem rozličných zájmů občanů a vyjadřovat jejich mínění, vykonávat veřejnou kontrolu moci, působit jako nezávislý samosprávný článek politického systému.

O tom, zda organizace žen bude uznána jako masová, panovaly v ústředí komunistické strany pochyby už v létě 1951, kdy byl spolkový zákon připravován. Svědčí o tom stanovisko organizačně-instruktorského oddělení sekretariátu ÚV KSČ z 10. 7. 1951 k materiálům předloženým svazem žen: *Bylo znova zdůrazněno, že ČSŽ nemá být budován jako masová organizace a nemá zakládat své odbočky na vesnici [...]* Masové práci mezi ženami se mají věnovat především stranické organizace a práci mezi ženami mají také věnovat více pozornosti masové organizace, hlavně Revoluční odborové hnutí. Ve zprávách stranických sekretariátů z krajů se objevily dokonce návrhy, aby organizace žen byla sloučena se Svazem čs.-sovětského přátelství (SČSP).³¹

Rozhodování o budoucnosti ženské organizace probíhalo v ovzduší nejistoty a strachu, čistky zasáhly

29 Dlouhý stín odsouzení a popravu Milady Horákové poznamenal ženské hnutí nadlouho. Dokladem může být slavnostní zasedání výboru žen k 10. výročí Vítězného února. Konalo se 26. února 1958 za předsednictví B. Novotné, choti prezidenta republiky, E. Široké, manželky předsedy vlády, dále manželky místopředsedy vlády E. Dolanské a manželky předsedy sněmovny M. Fierlingerové. V hlavním referátu připomněla J. Prokopová průběh únorových událostí v Radě čs. žen, odhalení reakčního seskupení mezi představitelkami ženského hnutí a zmínila se jmenovitě i o tom, jak *předsedkyně Rady žen dr. Horáková předstírala pokrokový poměr a jak se dostávala s řadou svých spolupracovnic na pozice odpůrkyně Košického vládního programu*. Lze jen těžko pochopit, že po odhalení stalinismu a jeho zrušného režimu ženská organizace oslavovala tak okázale jubileum „vítězného února“ a chlubila se odhalením „reakční“ funkcionářky.

30 Zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních a vyhláška ministerstva vnitra č. 320/1951 vešly v platnost dne 1. října 1951. Starý spolkový zákon z roku 1867 poskytoval značný prostor právu na shromažďování a byl založen na zemském územně-správním členění státu. Už tím se dostal do rozporu s krajským zřízením, které vstoupilo v platnost dne 24. prosince 1948.

31 O této alternativě svědčí mj. pokyn sekretariátu ÚV KSČ, aby svaz žen v měsíci čs.-sovětského přátelství připravil pro vesnické organizace cyklus přednášek o sovětské agrobiologii.

i stranický aparát. V únoru 1951 byla zatčena vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Marie Švermová.³² V září 1951 byl reorganizován sekretariát ÚV KSČ. Když potom Anežka Hodinová-Spurná podávala sekretariátu strany zprávu o práci Československého svazu žen, stěžovala si přitom na nepochopení stranického vedení, které reprezentovala M. Švermová: *Švermová se oháněla tím, že soudruzi v sekretariátu nechtějí, aby se Svaz žen rozvinul na masovou organizaci. Když byla odhalena Švermová, situace se nezlepšila [...] Nikdo nám nedokázal jasně odpovědět na otázku, zda máme zastavit nábor žen [...] soudruzi tvrdili, že jsou proti náboru žen [...], že by to vyžadovalo ustavit nové odbočky, že prý se mají masové organizace rozpouštět a my je chceme stavět!* Projednávání záležitostí svazu žen vyznělo tak, že právě zatčená M. Švermová ve funkci vedoucí organizačního oddělení brzdila rozvoj masové organizace.

Československý svaz žen existoval ve výlučném postavení masové organizace pouhé dva roky (1950–1952). Dne 20. dubna 1952 byl na celostátní konferenci žen v Praze ustaven Výbor československých žen (VČSŽ) jako „střešová“ organizace bez individuálního členství. Pro práci s ženskou populací měly sloužit zvláštní výbory (často označované jako komise žen) v rámci soustavy národních výborů. Proč došlo k této změně, zůstává nejasné. Skutečné důvody likvidace Československého svazu žen neby-

ly oznámeny.³³ Nepodařilo se najít žádný dokument, který by vysvětlil náhlou změnu koncepce ani podobu této nové ženské organizace. Nabízí se jediné vysvětlení: zesílení sovětského vlivu na práci stranických orgánů. Právě sovětský vliv mohl rozhodnout

Marie Švermová. Jednou nahoře, jednou dole...

Foto: NA

o tom, že československá organizace žen bude ustavena podle vzoru Antifašistického výboru sovětských žen, který reprezentoval sovětské ženy na mezinárodním fóru od roku 1942. Mezi představitelkami československé ženské organizace nebyla žádná žena, která by sovětský vzor osobně znala

a prosazovala. Až v únoru 1953 odjela do SSSR delegace funkcionářek, aby studovala sovětské metody práce mezi ženami. Když po návratu ze Sovětského svazu informovala vedoucí delegace B. Holečková předsednictvo Výboru čs. žen o přijetí u představitelky Antifašistického výboru sovětských žen, zdůraznila, že *masová ženská organizace v SSSR [vlastně] nebyla nikdy a nikde...*

Likvidací Československého svazu žen ztratilo ženské hnutí svoji hmotnou základnu, nemovitosti přešly prostřednictvím národních výborů do vlastnictví státu. Byla vyvlastněna i budova Ženského klubu v Praze.³⁴

VČSŽ byl určen především k prezentaci úspěchů socialistické emancipace žen v zahraničí. Osmdesát žen, které ho tvořily, bylo pečlivě vybráno stranickým aparátem, jejich jména byla konferenci oznámena a schválena bez diskuse. Ve výboru byly zastoupeny jednotlivé kraje a nejrůznější pracovní obory. V jeho předsednictvu³⁵ zasedly ženy zaměstnané v ústředních aparátech. Předsedkyní byla jednomyslně zvolena Anežka Hodinová-Spurná. Přes všechny změny, které proběhly ve společnosti a přímo v mocenském centru, výbor přetrvál patnáct let.

Likvidace Československého svazu žen vyžadovala vysvětlení na mezinárodním fóru i v domácím prostředí. Nadcházejícímu kongresu MFDŽ, který se konal v červnu 1952 v Bukurešti, podalo předsednictvo VČSŽ následující vysvětlení: *20. dubna tohoto roku usnesla se konference nejlepších*

32 M. Švermová byla 26.–28. ledna 1954 v inscenovaném soudním procesu odsouzena na doživotí, na svobodu byla propuštěna na podzim 1956. O nabídce návratu k politické práci řekla v 60. letech historikovi Karlu Bartoškovi: *Měla jsem ohromný odpor proti aparátnictví, byl ve mně už před zatčením a léty se znásobil. Byla jsem proti jmenování do funkcí, kvůli tomu jsem například odmítla nabídku, abych se stala předsedkyní Čs. výboru žen. Proč, když o tom svobodně nerozhodovaly delegátky?* Viz PERNES, Jiří: *Komunistky s fanatismem v srdci*. Brána, Praha 2006, s. 103.

33 Hledání důvodů pro likvidaci svazu žen podrobně popisuje Denisa Nečasová. Viz NEČASOVÁ, Denisa: *Výbory žen při MNV – pokus komunistického vedení o novou etapu „ženského hnutí“*. In: KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. VII. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2010.

34 Přestože se výnos ministerstva vnitra č. 1/1-0469 přímo o převzetí nemovitostí nezmiňoval, převzal Brněnskou ženskou útulnu Jiho-moravský národní výbor, ústřední dům Slovanské jednoty v Plzni byl předán ministerstvu školství. Stavební družstvo Ženského klubu v Praze II, Ve smečkách 26, převzal 25. 6. 1953 bytový komunální podnik. Vlastnictví Ženského klubu v Praze nebylo uspokojivě vyřešeno do dnešních dnů.

35 Tvořily ho M. Trojanová, J. Prokopová, B. Macháčová, A. Karlovská, T. Hrušková, B. Holečková, A. Hodinová-Spurná, L. Jankovcová, H. Bachratá, I. Ďurišová, G. Fučíková, A. Šlechtová a tajemnice bývalého ČSŽ Táňa Tůmová.

pracovníci netvořit zvláštní organizaci žen, ale řídit práci pomocí výborů žen při MNV. Národní výbory jsou nositeli lidové moci. Práce k nim přimknutá má nesmírné možnosti, odstraní nedostatky, které v posledním období byly v ČSŽ pocítovány: úzkou organizační základnu, roztříštěnost práce mezi ženami, které se organizují ve všech organizacích pracujících lidí, izolovanost od celkových úkolů.

Náročnější bylo vysvětlení a prosazení změny v domácím prostředí. Instruktorové oddělení sekretariátu ÚV KSČ společně s oddělením masových organizací se od jara 1952 zabývalo „reorganizací žen“ ve všech krajích. Hlášení z terénu přiznávají těžkosti i nebezpečí celé akce. Nedařilo se svolávat v obcích veřejné schůze, na kterých měly být zvoleny zástupkyně žen. Muži v lidosprávě někdy odmítali participaci žen. Funkcionářky bývalého svazu žen nebyly o reorganizaci informovány. Většina žen funkci ve výborech odmítala, někde ji přijímaly jen manželky funkcionářů. Jinde byly zvoleny ženy sedláků, které nevyhovovaly kádrovým požadavkům, takže jejich volba byla zpochybněna. Zprávy o úspěších akce v některých okresech se později ukázaly jako nepravdivé. Plán strany na reorganizaci se nezdařil, i když se nesetkal s masovějším odporem. Hlavním důvodem neúspěchu byl nezáměr a laxnost.³⁶

Nová organizace žen měla málo společného s hnutím za emancipaci. Tak jako národní výbory v rámci totalitního režimu nebyly samosprávou, ale jen složkou státní správy, i výbory žen byly pouhým nástrojem pro řízení ženské populace, nikoli reprezentací ženského hnutí.

Výbor československých žen představoval model mocenské vertikály, příznačný pro totalitní režim. Ačkoliv

formálně byl oddělen od aparátu KSČ, byl pevnou součástí mechanismu vládnutí. Čtvrtletní plány činnosti VČSZ pravidelně projednával a schvaloval organizační sekretariát ÚV KSČ.

Veřejnosti se organizace žen pravidelně představovala především při oslavách Mezinárodního dne žen (MDŽ) 8. března. Směrnice k oslavám předávaly výborům žen instruktoři KSČ. V lednu se scházel krajský aktiv komunistek, v únoru aktiv předsedkyň výborů žen, v březnu se do centra posílalo hlášení o průběhu oslav. Nejvýznamnější součástí oslav bylo přijetí delegace žen prezidentem republiky na Hradě v předvečer MDŽ. Její výběr zaměstnával stranický aparát od počátku roku, jména delegátek schvalovalo předsednictvo příslušného okresního výboru strany. V březnu 1953 byly dvě stovky žen vybraných k přijetí u prezidenta zklamány, protože slavnost se kvůli úmrtí J. V. Stalina nekonala. Namísto oslav byla organizována trýzna. Prahou pochodovaly průvody žen s černými prapory a Stalinovými fotografiemi. Podle údajů v tisku se manifestace zúčastnilo přes 20 tisíc osob.

V září 1953 se ve vládním prohlášení objevily určité náznaky změny politického kurzu. Když na pátém plenárním zasedání VČSZ přednesla A. Hodinová-Spurná obvyklý referát o mezinárodní situaci a boji za mír, následovala nezvykle živá diskuse na zcela jiná témata. Poslankyně a členka ÚV KSČ Božena Macháčová-Dostálová požadovala lepší péči o pracující ženy, kritizovala zaostávání obchodu a služeb. Diskutovalo se o nedostatecích sociálního vybavení a bezpečnosti práce, o zdravotních problémech zaměstnaných žen. Mluvílo se také o nutnosti zastavit ukvapené zakládání zemědělských družstev. Do

vedení ženské organizace docházely signály o vážných problémech, které žádají řešení. Předsedkyně VČSZ A. Hodinová-Spurná vyjádřila tento stav slovy: *Ženy dole nás obviňují, že jim nepomáháme a jen reprezentujeme.*

Odhalení zrůdnosti stalinismu na XX. sjezdu KSSS způsobilo v zemích východního bloku politický šok. Změnilo se hodnocení současného stavu i perspektiv plánované budoucnosti. V Československu začaly být veřejně přiznávány politické přehmaty, došlo k prvním soudním rehabilitacím, pomalu se uvolňoval veřejný život. Hledání nové orientace zatím nezpochybňovalo politický systém, ale zaměřilo se na kritickou analýzu společnosti.

Rozbuškou k otevření diskuse o současných sociálních problémech byla debata o legalizaci interrupcí a následná analytická práce Státní populační komise (SPoK).³⁷ Komise byla ustavena jako poradní a koordinační orgán vlády v souvislosti s přijetím „potratového“ zákona.³⁸ Expertům z oboru demografie, medicíny, statistiky však *chyběla konkrétní fakta, údaje o různých typech rodin. Byl zdiskreditován jednostranně deduktivní přístup k analýze socialistické společnosti, který v poválečných letech převládal v marxistických vědeckých kruzích.*³⁹ Z iniciativy SPoK byl po desetiletí zákazů obnoven empirický výzkum společnosti s využitím sociologických metod.⁴⁰ Uskutečnila se řada sociologických šetření (finanční a bytová situace mladých rodin, pracovní zátěž zaměstnaných žen, celkové populační klima aj.), která přispěla k informovanosti odpovědných orgánů i veřejnosti o příčinách poklesu porodnosti. Také výsledky sčítání lidu v roce 1961 poskytly podklad pro hlubší analýzu dlouhodobých důsledků zaměstnanos-

36 Podrobně o tom NEČASOVÁ, Denisa: *Výbory žen při MNV – pokus komunistického vedení o novou etapu „ženského hnutí“*.

37 Podrobněji o tom JECHOVÁ, Květa: Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Opozice a společnost po roce 1948*. ÚSD AV ČR, Praha 2009.

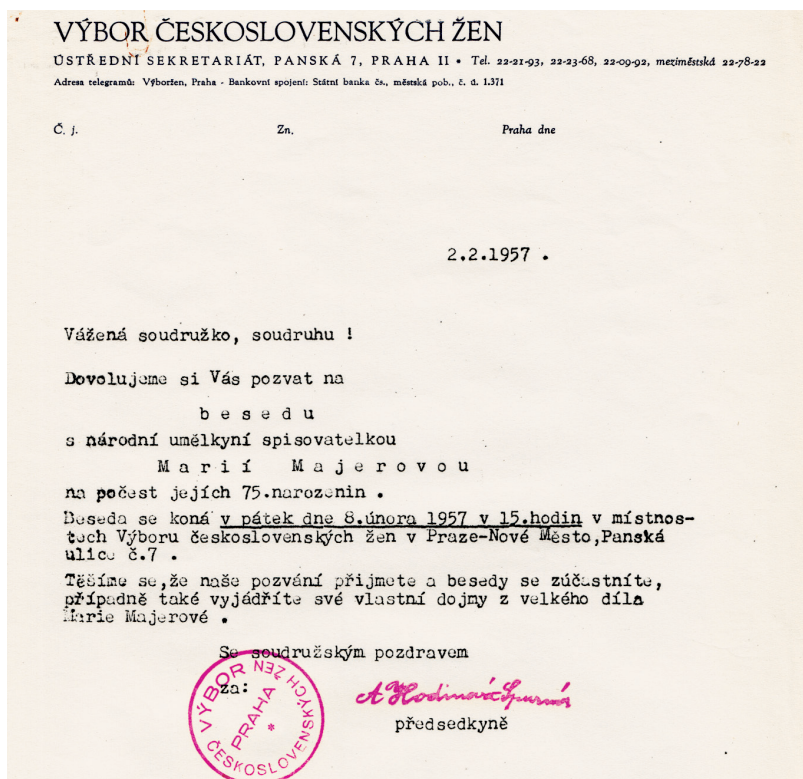
38 Zákon č. 68/1957 Sb.

39 Z projevu Jiřího Prokopce, tajemníka SPoK. *Zprávy SPoK*, 1960, č. 3.

40 Prvním systematickým výzkumem populace byl Výzkum rodičovství, zahájený v roce 1956.

ti žen pro natalitu. SPoK připravila zjara 1962 celostátní konferenci zabývající se konfliktem obou rolí ženy jako zaměstnankyně a matky. Doporučení expertů bylo jednoznačné: společnost musí více pomáhat matkám při plnění mateřských povinností.

V prosinci 1962 vyhlásil XII. sjezd KSČ záměr zvýšit životní úroveň rodin s dětmi, podporovat zaměstnanost žen a posílit kapacitu zařízení pečujících o děti.⁴¹ Současně se ukázalo, že možnosti extenzivního rozvoje ekonomiky jsou vyčerpány, že nároky na krytí potřeb ze společenských fondů předstihly vývoj národního důchodu. Začala intenzivní příprava ekonomické reformy, která směřovala k některým systémovým změnám. Orientace na vyšší efektivitu národního hospodářství přivedla ekonomy k pochybnostem o smyslu zvyšování zaměstnanosti žen a o rentabilitě ženské práce vůbec, objevily se výhrady vůči zaměstnávání matek malých dětí.⁴² Připomínala se přirozená dělba práce mezi mužem a ženou a diskutovalo se o tom, zda je z celospolečenského hlediska únosné, aby dívky měly neomezený přístup k vyššímu vzdělání. Právě v neomezeném vzdělávání ženského dorostu se hledaly kořeny feminizace celých oborů národního hospodářství a problémů s tím spojených. V ústředí KSČ byla ustavena komise pro otázky životní úrovně,⁴³ která měla vypracovat novou koncepci spotřeby, bydlení, péče o děti a životního prostředí. V komisi působila jediná žena – ministryně průmyslu Božena Macháčová-Dostálová. Vládnoucí strana se po ekonomických neúspěších 60. let odhodlala povolávat experty k řešení klíčových problémů.⁴⁴ Ti se zabývali problematikou mateřství i životní úrovně rodin. Reprezentace ženské populace ale chyběla. Znovu

Výbor československých žen – reprezentace navenek (zde např. pozvání na besedu se spisovatelkou Marií Majerovou), nikoliv skutečná práce pro lepší život žen Foto: NA

byla zpochybňována rovnoprávnost žen a znovu vyvstala potřeba její obhajoby. Přitom Československo bylo v zaměstnanosti žen v národním hospodářství na 3. místě ve světě, ženy představovaly téměř polovinu (44,6 %) z celkového počtu pracujících. V osmi odvětvích tvořily většinu pracovníků. Když americká socioložka Hilda Scott na počátku sedmdesátých let analyzovala výsledky emancipace žen v Československu, zaznamenala, že ženy vykonávaly většinou méně kvalifikované práce a jen 4–5 % z nich zastávalo odpovědná místa. V zemědělství tvořily ženy 52 % pracujících,

přitom v čele byly jen ve 20 družstev z 5800. Nebyly žádné ministryně, náměstkyně, velvyslankyně ani členky předsednictva ÚV KSČ. Nebyly žádné ženy mezi členy Akademie věd a pouze dvě mezi korespondenty. Existovalo více než 300 ústavů národního zdraví, jen dva z nich řídily ženy, ačkoli se mluvilo o „feminizaci“ medicíny.⁴⁵

Na stranické a vládní úrovni byla „ženská otázka“ chápána především jako problematika zaměstnaných žen a zejména matek malých dětí. Počátkem 60. let byla přijata řada sociálních opatření, která umožnila především zaměstnaným matkám lépe

41 Zařízení pro předškolní děti měla přijmout 70–75 % dětí ve věku 3–6 let, kapacita školních jídelen měla být do roku 1970 zvýšena tak, aby stačily nakrmit 85 % dětí zaměstnaných matek.

42 Příspěvky v *Literárních novinách* a v *Rudém právu* od jara 1965 do října 1966.

43 Pracovala od září 1963 do března 1968

44 LOEWENSTEIN, Bedřich: Špatně informovaní entusiasti? *Soudobé dějiny*, 2008, roč. XV, č. 3–4.

45 SCOTT, Hilda: *Does Socialism Liberate Women? Experience from Eastern Europe*. Beacon Press, Boston 1974, s. 116.

Dne 10. 4. 1968 bylo v Praze zahájeno dvoudenní zasedání ústředního výboru Československého svazu žen Foto: ČTK

sladit práci a péči o rodinu, Zákon č. 58/1964 Sb. o zvýšení péče o těhotné ženy a matky prodloužil mateřskou dovolenou z 18 na 22 týdnů, pro osamělé ženy na 26 týdnů. Matky měly právo požádat o další neplacenou dovolenou a podnik byl povinen jim udržet původní místo po dobu jednoho roku. Pro rodiny s dětmi byly uzákoněny slevy na daních a na nájemném. Nový zákoník práce⁴⁶ upravoval výhodněji pracovní podmínky pro ženy a zvláště pro matky. Taxativně vymezoval práce, které ženám nepřísluší, a podmínky, za kterých nesmějí pracovat. Kontroverzní byl zejména § 152, který zakazoval noční práci žen.⁴⁷

Výhody přiznávané matkám byly tehdy všeobecně přijímány s porozuměním a úlevou, dodatečně však vyvolávají rozporuplné reakce. Bylo konstatováno, že projektivní zákonodárství omezuje do budoucna uplat-

nění žen. Respekt k mateřství ženy ji vyřazuje z určitých typů práce. Vzhledem k tomu, že mateřská role ženy může vyžadovat její častější absenci na pracovišti, má žena v reprodukčním věku objektivně menší šanci dosáhnout určité pozice v managementu. Teprve ve věku 40–45 let může vyniknout, a to jen na takovém místě, z něhož předtím nebyla vyloučena. Byly opuštěny naivní představy panující v 50. letech, kdy byly ženy povzbuzovány, aby ovládly mužské profese, naopak vzrostla genderová delimitace profesí.

POŽADAVKY ŽEN V REFORMNÍM PROJEKTU

V čase připravovaných reforem začala absence samostatné organizace žen vadit dokonce i funkcionářkám VČSŽ. Jeho tajemnice Anna Karlovská to vy-

jádřila přesně: *Chtít od výboru žen, aby dělal jen propagaci ČSR do zahraničí a neznal tep domova, to je protismyslné.*

V dubnu 1966 prohlásila v ideologické komisi VČSŽ Libuše Háková, vědecká pracovnice první obnovené katedry sociologie na Vysoké škole politické v Praze: *Výbor žen nemůže být spokojen s tím, že mu jiná instituce ze své dobré vůle řekne: Ono se chystá to či ono, bude se to týkat žen. Výbor žen je v pojetí některých centrálních institucí chudým příbuzným z milosti trpěným [...] měl by sám iniciativně podávat návrhy, podněty, aby se zlepšilo společenské postavení žen.*

Na mnoha místech se v letech 1965–1966 diskutovalo o tom, jak by měla vypadat akceschopná ženská organizace. Některé funkcionářky samostatnou organizaci odmítaly, domnívaly se, že stačí upevnit postavení výborů žen tím, že se ještě těsněji spojí s aparátem KSČ: *... předsedkyně okresní komise žen by byla současně členkou OV strany, případně by byla v předsednictvu OV KSČ.*

Společenská atmosféra však přála úplně jinému řešení, kterým byl nový svaz žen. Pro tehdejší situaci je charakteristické, že práce směřující k osamostatnění organizace žen souvisely s přípravou XIII. sjezdu KSČ. Teze ke sjezdu strany zmiňovaly potřebu nové struktury ženského hnutí.

Obnova nezávislého ženského hnutí byla motivována nejen domácími podněty a potřebami. Ze světa dolehly i signály druhé vlny feminismu.⁴⁸ Rozhodující však byly domácí zkušenosti a výzvy. Program nové organizace připravovaly kvalifikované ženy: vysokoškolské učitelky, vědecké pracovnice, vynikající lékařky.⁴⁹ O ženské otázce se jednalo i na vědecké úrovni, v roce 1966 se stala tématem první

⁴⁶ Zákon č. 65/1965 Sb.

⁴⁷ Už při přípravě zákoníku práce bylo jasné, že realizace tohoto opatření vyvolá potíže v tak důležitých oborech, jako je energetika a doprava, v resortech zdravotnictví a dalších. Tento problém by si zasloužil mnohem širší vysvětlení v historických i mezinárodních souvislostech.

⁴⁸ V češtině vyšla s předmluvou Jana Patočky kniha Simone Beauvoire *Druhé pohlaví* (Orbis, Praha 1966). Známý byly také postoje amerických feministek, které odstartovala kniha Betty Friedan *The Feminine Mystique* (W. W. Norton, New York 1963). Recenzi na tuto knihu z pera Hildy Lassové pod názvem *Frustrace: Je tohle všechno, proč žijeme?* přinesl *Sociologický časopis*, 1966, s. 719–721.

⁴⁹ Seminář k programu svazu žen se konal v Praze dne 10. února 1967. Hlavní referát přednesla MUDr. Helena Rašková.

konference čs. sociologů, kteří se přihlásili k odpovědnosti za sociální politiku. Diskutovalo se o problémech zaměstnaných žen se zvláštním zřetelem k situaci osamělých matek.

V předvečer Pražského jara byly ženy v československé společnosti ve zvláštním postavení: *...sociální svízele je stimulovaly ke kritickým společensko-politickým postojům, ale vysoký stupeň jejich zaneprázdnění starostmi vředního dne byl naopak překážkou vyšší společenské aktivity.*⁵⁰

POKUS O OBNOVU NEZÁVISLÉ ORGANIZACE ŽEN

Obnovený Československý svaz žen (ČSSŽ) byl ustaven v Brně v červenci 1967. Ačkoliv jeho vznik iniciovalo stranické centrum, v podmínkách politické oblevy se stal základnou občanského sebevědomí žen, jejich angažovanosti. K pozitivům nové organizace patřilo, že těžiště činnosti ČSSŽ nebylo na pracovištích, ale v místech bydliště. K problematice zásobování, školství, zdravotnictví, životního prostředí a dalších každodenních potřeb tak ženy přistupovaly bezprostředně a případné potíže řešily konkrétně. Proti dosavadní vertikále mocenského řízení vznikaly spontánně horizontální kontakty. Do konce roku bylo ustaveno 8500 (!) místních organizací ČSSŽ.

ČSSŽ usiloval o obnovení přerušené tradice ženského hnutí. Jeho předsedkyně Miluše Fischerová pozvala v březnu 1968 k besedě u kulatého stolu ženy, které v minulosti v ženském hnutí působily. V Kounicově paláci v Praze se sešly Marie Švermová, Gertruda Sekaninová-Čákrťová, Ludmila Mužíková, Marie Zápotocká, Karla Pfeiferová, Hermína Barfusová a Božena Matoušková. Časopis *Vlasta* ve zprávě

o tomto setkání připomněl i jména dalších „zapomenutých žen“: Marie Trojanové, Betty Škrantové, Štefky Dumkové, Zdeňky Nejedlé-Nedvědové s výmluvným komentářem: *Tyto ženy nikdy nepodceňovaly ženské hnutí!*⁵¹

V dubnu 1968 se ČSSŽ obrátil k ženám s touto výzvou: *Vítáme demokratizační proces, který prožívá celá naše země. Dává nám možnost věcně zkoumat problémy, které nás léta tížily, a přispívat k jejich řešení. Domníváme se, že toto poslání může splnit společenská organizace Československý svaz žen, která vznikla v červenci minulého roku na celostátním sjezdu žen [...] Naše organizace chce soustřeďovat ženy všech politických stran i bez stranické příslušnosti, ženy všech národností, všech náboženských vyznání, každého věku, každého povolání, ženy zaměstnané i ženy z domácností. Potřebujeme jednotnou organizaci, dostatečně silnou, aby mohla hájit zájmy žen.*

*Deformace minulého politického, ekonomického a ideologického vývoje v naší republice hluboce zasáhly i společenské postavení žen; skutečně rovnoprávné postavení mají spíše výjimečně jednotlivé ženy [...] Panovaly názory, že za socialismu neexistuje žádná politická moc, ani třídy [...] žádné příčiny, které by bránily ženám v uplatnění jejich práv. Tyto názory měly svůj výraz i v praxi ženského hnutí, které se v minulosti omezovalo jen na výchovnou práci mezi ženami a zastupování našich žen vůči zahraničním ženským organizacím [...] Je nutné, aby zájmy žen veřejně obhájila jejich vlastní zájmová organizace [...] když demokratizační proces dává možnosti pro iniciativu a aktivitu má i ČSSŽ...*⁵²

Akční program KSČ, zveřejněný počátkem dubna 1968, ženy hluboce zklamal. V celém rozsáhlém dokumentu bylo ženám věnováno jen pár obecných

slov.⁵³ Tehdy začala práce na vlastním akčním programu žen, který byl schválen na zasedání ÚV ČSSŽ ve dnech 26.–27. června a vyhlášen 8. srpna 1968.

AKČNÍ PROGRAM ŽEN

Program odmítal představu, že výstavba nové společnosti je podmíněna extenzivním rozvojem výroby. Kritizoval zaostávání životní úrovně, katastrofální stav bytového fondu a dopravního systému, kvalitu zboží a služeb, nekulturnost životního prostředí, možnosti rozvoje lidských sil a aktivit. Připomněl, že dosud nebyla problematika žen, zejména zaměstnaných, posuzována jako závažná politická otázka.

Základním požadavkem bylo vypracování koncepce možné a společensky žádoucí pracovní aktivity žen. V programu se hovořilo i o zákoníku práce, konkrétně o těch pasážích, které by mohly být a v praxi skutečně byly vykládány v neprospěch žen. Kritizoval platovou diskriminaci žen, která se projevovala nejen ve mzdách, ale také v systému daní. Uvádělo se v něm, že diskriminace žen je o to závažnější, že se vztahuje k celým oborům národního hospodářství (feminizované obory nedosahují výše průměrných mezd), že uplatňování vyšší kvalifikace žen naráží na překážky dokonce i ve feminizovaných oborech, jako je školství, zdravotnictví a potravinářský průmysl, že na vedoucích funkcích zůstávají muži, byť mají nižší kvalifikaci.

Zazněl tu i požadavek, aby pro koncepční řešení problematiky žen a rodin bylo vytvořeno samostatné ministerstvo pro otázky rodiny, populace a mateřství, anebo prozatím alespoň samostatný úsek při ministerstvu práce a sociální péče.

50 Takto charakterizoval situaci ženské populace sociolog P. Machonin. Viz MACHONIN, Pavel: *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*. Karolinum, Praha 1992, s. 24.

51 *Vlasta*, 1968, roč. 22, č. 12, s. 3.

52 *Zpravodaj ČSSŽ*, 8. dubna 1968.

53 *Ženám by mělo být přiznáno ve státní, hospodářské a kulturní politice místo, které odpovídá významnému podílu žen na vytváření materiálních a kulturních hodnot společnosti*. Viz Akční program KSČ přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. 4. 1968. Svoboda, Praha 1968.

Přestože vojenská okupace v létě 1968 dramaticky změnila politické poměry, představitelky ženské organizace nepřestaly usilovat o realizaci svého programu. Koncem září se členky předsednictva ČSSŽ setkaly s tajemníkem ÚV KSČ Zdeňkem Mlynářem k jednání o realizaci akčního programu. Žádaly, aby mu sdělovací prostředky věnovaly větší pozornost. Dostalo se jim slibu, že KSČ dá jejich organizaci plnou podporu. O dva týdny později, při jednání s předsedou ÚV NF Evženem Erbanem, získaly závazný příslib, že pro problémy žen a rodin bude zřízena parlamentní komise.⁵⁴

V atmosféře všeobecné nejistoty pokračovalo budování nové organizace. V souvislosti s federalizací republiky vznikly již v květnu 1968 dva samostatné svazy, spojené celostátní radou žen.⁵⁵ V lednu 1969 se v Bratislavě konal sjezd Slovenského svazu žen (SSŽ), předsedkyní byla zvolena Irena Ďurišová. Sjezd Českého svazu žen (ČSŽ) se konal v Brně ve dnech 14.–15. ledna a jeho předsedkyní byla zvolena Jarmila Knoblochová. Dne 19. února 1969 se v Praze konalo slavnostní společné zasedání výborů obou národních svazů. Shromáždění vyjádřilo poctu ženám, které byly spojeny s Pražským jarem.⁵⁶ J. Knoblochová ve svém vystoupení uvedla: *Sjednocujeme se pro společné humánní řešení ženské otázky, k odstranění všech deformací a nedostatků, nakupených v minulých letech. Obrodné přeměny polednového vývoje nově konstituovaly i ženské hnutí [...] Akční programy našich svazů jsou otevřené k tomu, aby prověřovaly, doplňovaly, hájily a prosazovaly zájmy žen.*

Organizace žen je obrozena, zaktivována a ve své činnosti povzbuzována federální vládou.

Zástupkyně ÚV KSČ Libuše Hrdinová mluvila na shromáždění o kontinuitě ženského hnutí: *Každá generace žen přispěla svým způsobem k obohacení tradic [...] Jsem přesvědčena, že v současném období navazujeme na zdravé tradice předúnorového ženského hnutí,*

Předsedkyně normalizační Rady československých žen Gusta Fučíková Foto: NA

kteří bylo počátkem skutečné emancipace žen v moderní společnosti. [...] Po roce 1952 došlo k negativním změnám, došlo k podvázání iniciativy žen, k popírání specifiky tohoto hnutí, a tak narůstaly problémy [...] nejen žen samotných, ale [...] zauzly se v problémy celospolečenského charakteru.

Vlasta Brablcová z ministerstva práce a sociálních věcí tehdy řekla: *Vypracováním Akčního programu se ženská organizace postavila na špici světového ženského hnutí, je to velkorysý a současně reálný plán činnosti, vytváří předpoklady pro racionální a koordinovaný postup sociální politiky, pro rozvoj sociálního školství, pro podporu rodin, neúplných rodin, opuštěných dětí, valorizaci rodinných přídatků.*

Po změnách ve vedení KSČ v dubnu 1969 došlo ke změnám i v ženské organizaci. Poprvé se projevil během příprav na kongres MFDŽ v Helsinkách. Delegace svazu byla schválena 7. května na plenárním zasedání ÚV ČSŽ.⁵⁷ Koncem května však předsednictvo ÚV KSČ oznámilo své výhrady proti její sestavě.⁵⁸ Zásah stranického sekretariátu pobouřil vedení svazu, M. Fischerová žádala bližší vysvětlení, ale rozhovoru s Gustávem Husákem nebo Aloisem Indrou se nedočkala. V bouřlivé diskusi na zasedání Rady žen bylo právem řečeno: *Je to vážná věc. Když uhneme ve věci, která se týká kongresu, budeme muset uhýbat i v těch snazších nebo vážnějších okamžicích, budeme buď jen kýpat, nebo sem nebudeme muset chodit.* Pokyn stranického sekretariátu byl nakonec přijat jako rozkaz...

ORGANIZACE ŽEN V OBDOBÍ NORMALIZACE

V listopadu 1969 vystřídala ve vedení Českého svazu žen J. Knoblochovou M. Jarošová. M. Fischerová odstoupila z funkce předsedkyně Rady československých žen a na tomto postu ji

54 Tato komise byla ustavena v dubnu 1969 pod předsednictvím Marie Mikové. Během dalších šesti měsíců všichni její členové rezignovali na poslanecký mandát.

55 Statut Rady žen byl schválen v únoru 1969 na společném zasedání obou svazů, předsedkyní byla zvolena Miluše Fischerová, generální tajemnicí Marta Ludrovská. Ve statutu se uvádělo: *ČSSŽ bude integrovat národní a celostátní zájmy a potřeby žen, vyjadřovat je ve federálních orgánech NF, státních orgánech, Národním shromáždění a dožadovat se jejich řešení. Bude zabezpečovat účast národních svazů žen při tvorbě zákonů a nařízení týkajících se žen a rodin. K řešení problematiky žen a rodin bude soustřeďovat vědecké pracovníky. Bude vytvářet podmínky pro stejný prostor národních svazů k zahraničním stykům. Bude pro řešení problematiky žen vytvářet ovzduší důvěry a spolupráce.*

56 V pozici čestných hostů byly uvítány manželky představitelů Pražského jara Irena Svobodová, Katrin Smrkovská, Anna Dubčková a Božena Černíková. Zvláštní ovace patřily matce Alexandra Dubčeka a nejstarší delegátce Pavle Dubčkové (74).

57 Tvořily ji M. Fischerová, L. Háková, J. Knoblochová, V. Brablcová a O. Bojarová. Stranické vedení neschválilo, aby jako novinářka na kongres jela V. Hájková.

58 V sestavě české delegace nebyla schválena L. Háková a O. Bojarová, v delegaci slovenské M. Városová

Stanovy ČSSŽ a přehled o rozvoji členské základny Českého svazu žen v letech 1979–1983

Rozvoj členské základny a základních organizací Českého svazu žen za období 1979–1983

POROVNÁNÍ POČTU MĚSTSKÝCH A MÍSTNÍCH VÝBORŮ ČSŽ ZA OBDOBÍ 1980–1981

	1980	1983		
	městské	místní	městské	místní
Středočeský	20	—	25	—
Jihočeský	16	—	26	7
Západočeský	18	—	23	—
Severočeský	27	—	30	—
Východočeský	27	—	31	1
Jihomoravský	38	—	46	—
Severomoravský	38	—	40	—
Celkem	184	—	221	8

KRAJ	1979			30. 6. 1983		
	počet ZO	počet členek	% organizovanosti	počet ZO	počet členek	% organizovanosti
Středočeský	1 155	86 056	19,15	1 204	89 158	20,08
Jihočeský	821	52 624	20,60	883	56 185	21,35
Západočeský	758	54 894	16,56	811	56 911	17,34
Severočeský	843	73 386	17,21	925	77 120	17,96
Východočeský	1 018	69 525	14,56	1 093	73 708	15,51
Jihomoravský	1 600	116 360	15,21	1 703	124 394	16,06
Severomoravský	1 108	90 252	12,67	1 143	96 749	13,50
Praha-město	245	25 239	5,1	276	23 339	4,70
Celkem	7 548	668 336	14,49	8 038	595 564	15,21

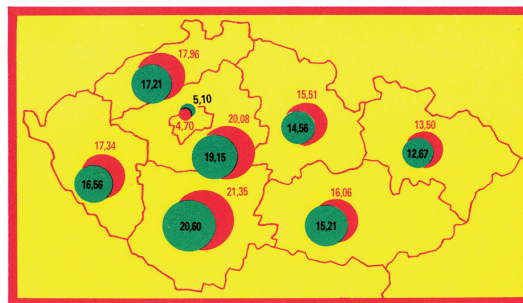

Foto: NA

vystřídala Gusta Fučíková. Na prvním zasedání normalizované RČŽ 28. listopadu byl odvolán protest proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy, zaslaný MFDŽ v srpnu 1968, odvolány byly i všechny další dokumenty, které rada vydala mezi 21. a 28. srpnem 1968. Činnost svazu žen za období od ledna 1968 do ledna 1969 měla být zásadně přehodnocena. Tentokrát promluvila o akčním programu Vlasta Brablcová jinak: *Akční program jsme podrobili revizi, vzhledem k působení pravicově oportunistických sil byla nesprávně pochopena úloha žen, zjistily jsme, že z obsahu ženské činnosti se vytratila její socialistická podstata [...] řada požadavků nebyla reálná a nebyla uvedena vedoucí úloha strany [...] ČSSŽ musí mít výraznější třídní orientaci.* Gusta Fučíková ostře kritizovala pravicové tendence časopisu *Vlasta*, který v článku o tradici ženského hnutí připomněl roli F. Plamínkové a M. Horákové, a požadovala, aby list obnovil revoluční tradici. Jednání uzavřela slavnostním prohlášením:

Budeme důsledně uplatňovat vedoucí úlohu komunistické strany.

V dubnu 1970 projednala RČŽ sebekritiku a kádrové změny v ČSSŽ. Na podkladě připomínek z okresů odvolala desítky funkcionářek. Byly vyloučeny z veřejného života za to, že se v srpnu 1968 angažovaly proti invazi.⁵⁹ V dokumentaci ČSSŽ v Národním archivu v Praze nenajdeme jména vyloučených žen, ale jen jmenný seznam těch, které se na jaře 1990 dočkaly rehabilitace.⁶⁰

Normalizace v ČSSŽ neskončila jen výměnou osob. Stal se zcela závislým na straně a vládě. V dubnu 1974 prezident Husák mohl na jednání celostátního sjezdu svazu prohlásit: *Velice si vážíme ženského hnutí v našem komunistickém smyslu.*⁶¹ Právě tato etapa ženského hnutí, která trvala téměř dva deset let, zanechala v kolektivní paměti podivnou pachut a nadlouho negativně poznamenala chápání feminismu.

Ačkoliv svaz žen byl jediným oficiálním reprezentantem ženské populace, jeho členská základna byla trvale malá.

V roce 1979 sdružoval ČSŽ 568 336 členek ve více než 7 tisících základních organizací. V roce 1983 stoupl počet členek na 595 564, počet místních organizací se zvýšil na 8038. Nejvyšší procento organizovanosti měl Jihočeský kraj (20,6–21,3 %), nejnižší organizovanost byla v hlavním městě (5,1–4,7 %). Svaz sdružoval většinou starší ženy; ženy mladší 35 let tvořily v roce 1973 necelou třetinu (32 %), o pět let později už jen 28 %. Ženy dělnických profesí tvořily jednu čtvrtinu, ženy pracující v zemědělství pouze 10 až 11 %. Převažovaly tedy ženy z úřadů a podobných institucí. Členství v ČSŽ, který byl uznávanou složkou Národní fronty, bylo dokladem o společenské angažovanosti. Celková organizovanost ženské populace v ČSŽ se však pohybovala jen mezi 14,49 a 15,21 %.

Na rozdíl od zcela formální existence ženské organizace v centru, se na venkově dařilo podnikat „pod hlavičkou“ svazu jako člena Národní fronty významné kulturní, společenské i investiční akce. O těchto aktivitách

59 Je ironií osudu, že mezi ženami potrestanými v čistkách let sedmdesátých nacházíme i jména několika žen, které se kdysi, po únorovém převratu, podílely na likvidaci nezávislého ženského hnutí.

60 Seznam v lednu 1990 sestavila rehabilitační komise svazu.

61 *Vlasta*, 1974, roč. 28, č. 20, s. 3.

Normalizační obraz žen. Delegace na Pražském hradě u příležitosti MDŽ, 7. 3. 1985. Zleva prezident Gustáv Husák, vedle něj předsedkyně ČSSZ Marie Kabrhelová a předsedkyně SSŽ Elena Litvajová.

Foto: ČTK

v jednotlivých obcích svědčí vzpomínky pamětníků nebo obecní kroniky, oficiální dokumentace o nich chybí.

Komunistický režim se snažil posílit zastoupení žen v politické reprezentaci. Jejich podíl v zastupitelských orgánech se zvýšil z pouhých 5 % v období mezi válkami na průměrných 23 % v letech 1948–1984 v Národním shromáždění a na 30 % na regionální úrovni.⁶² Tato hranice, která by mohla vést ke kvalitativním změnám v činnosti institucí, však nebyla nikdy překročena. Pro výběr do politických funkcí byly v letech normalizace rozhodující „kádrové znaky“: sociální původ a spolehlivost. Kromě žen zaměstnaných v aparátěch centrálních organizací byly vybírány ženy manuálně pracující v průmyslu a zemědělství a také zasloužilé matky. Takové sociální zázemí pak negativ-

ně ovlivňovalo úspěch žen v politice. Ženy s nižším socioekonomickým statusem měly méně dovedností a tudíž i možností než jejich kolegové. Mezi politickou elitou byly ženy zastoupeny podle pravidla vzestupné disproporce: čím významnější pozice, tím nižší zastoupení žen. Například v české vládě v letech 1969–1989 nebyla jediná.

Režim nastolený s podporou okupantů získával legitimitu tím, že realizoval některá sociální opatření připravená ještě před srpnem 1968. Tehdy mohla přispět k rozvoji aktivit občanské společnosti. V nových, přesněji řečeno „znormalizovaných“ politických poměrech však posloužila spíše k úniku do soukromí, ke specifické „privatizaci“ společnosti. Veřejná sféra byla pod pří-
mou kontrolou komunistických a státních orgánů. Hlavní motivací pro účast

v politice byl kariérismus, demokraticky pojmávaný politický aktivismus nebyl možný.⁶³ Na rozdíl od politicky a morálně zkompromitované veřejné sféry poskytovala rodina volnost a svobodu. Privatizaci veřejného života – útěk do soukromí rodiny – lze tedy chápat i jako opozici vůči oficiální politice.

Vysoká prestiž, kterou měla rodina, zvyšovala důležitost ženy v roli matky a hospodyně. Vzrostl význam výchovy v rodině, s její kvalitou stála i padala výchova k občanství a mravnosti. Rodina byla prostorem, kde bylo možné po svém rozvíjet pracovní aktivity, kompenzovala i hospodářské deficity státní ekonomiky.⁶⁴ Sledování společného prospěchu bylo možné jen na nejnižší úrovni, na úrovni společného prospěchu rodiny, a ten byl úzce spjat s konzumem. To kriticky zaznamenal disent v jednom dokumentu Charty 77: *Režim podporuje rozsáhlou privatizaci života, orientaci na konzum, aby eliminoval skutečné zájmy obyvatel, tvořivost, kritičnost a zájem o věci veřejné. Spotřeba jako životní náplň se o to víc stává fetišem, čím nesnadněji se uskutečňuje [...] spotřeba se stává vynucenou životní náplní obyvatel ČSR, zvláště žen.*⁶⁵

Ve společnosti, která znevážila občanskou iniciativu, byl nezáměr žen o veřejné aktivity postojem zcela přiměřeným. *Bezmocnost občanů v poměru k totalitnímu státu vedla ženy k pocitu, že emancipace nic dobrého nepřinesla.*⁶⁶

Politoložka Sharon Lee Wolchik zhodnotila tuto etapu emancipačního procesu žen v Československu slovy: *Zákazem sdružování a svobody slova byla zlikvidována aktivní scéna ženského hnutí, byl umlčen hlas žen a zároveň byla vykonána řada systémových kroků k dosažení jejich rovnosti.*⁶⁷

62 Poté, co se přestaly dodržovat směrnice na třetinové zastoupení žen, spadlo ve volbách 1992 procento zvolených žen na úroveň roku 1946 (8,6 %).

63 HEITLINGEROVÁ, Alena – TRNKOVÁ, Zuzana: *Životy mladých pražských žen*. Sociologické nakladatelství, Praha 1998, s. 20.

64 MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno? Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Slon, Praha 1991.

65 Dokument Charty 77 ze dne 27. 5. 1979 – These o spotřebě. Viz CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. ÚS-D AV ČR, Praha 2007, s. 250–259.

66 HAVELKOVÁ, Hana (ed.): *Lidská práva, ženy a společnost*. Evropské středisko UNESCO pro výchovu k lidským právům, Praha 1992, s. 17–33.

67 WOLCHIK, Sharon Lee: *Elite Strategy Toward Women in Czechoslovakia*. In: LINKOVÁ, Marcela: *Trans/formace: gender, věda a společnost*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2007, s. 25.